

شکل شهر منسجم

شکل شهر منسجم
نوشیدۀ تولایی
انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۶

در واقع نبودن اهداف روشن و ضوابط مورد توافق برای ساخت و سازهای جدید، منجر به کاهش هماهنگی و چندگانگی ساختاری در شکل شهرها شد. همراه با آرا و اندیشه‌هایی که شهر را از ارتباط عناصر کالبدی می‌انگاشت، افکاری نیز متوجه بازیابی کلیت شهر گردید تا زمینه‌ی شروع فرآیند انسجام باشد.

عده‌ای با بازگشت به گذشته در تکرار و تقلید از شهرهای گذشته کوشیده‌اند و عده‌ای نیز با نگاه به گذشته، تلاش کرده‌اند اصول و قواعد پیوند دهنده‌ی آن را اقتباس کنند و آن‌ها را با حیات تغییر یافته‌ی شهرهای معاصر انطباق دهند. تلاش برای احیای پیوندهای از دست رفته در چارچوبی تازه سرانجام به رویکرد منسجم نسبت به شکل شهر انجامید. این رویکرد به دنبال استفاده از این اندیشه‌ها و آرا گوناگون

در شهرهای در حال رشد ما شکل شهر با موضوعات مربوط به تأثیر ورود واحدهای جدید روبه‌رو می‌شود. برای جلوگیری از پیدایش و تشدید چندگانگی در شکل شهرها، نیاز به افزایش توانایی‌ها و مهارت‌ها برای دربر گرفتن و انسجام این اجرای نوظهور، متنوع و گاه پراکنده در یک کل منسجم است. شناخت فرآیندهای انسجام واحدهای جدید در شکل شهر، رفع رویارویی ویژگی‌های شکل شهر سنتی با توسعه‌ی جدید و تبدیل شکل شهر چندگانه به شکل شهر منسجم، نیازمند آگاهی از رویکردهای هماهنگ نسبت به انسجام شکل کالبدی شهرهاست. بنابراین، اندیشه‌ها و اقداماتی مطرح شده‌اند که قصدشان ایجاد انسجام هدفمند در زندگی شهری میان دانش، هنر، طبیعت، ساختار، شکل، زمینه، زمان، عملکرد و معنی است.

نویسنده با بیان این که هر چند شهرهای مان در گذشته در درون و محتوا از کثرت برخوردار بوده‌اند، اما شکلی منسجم داشته‌اند. به دو گرایش در این رابطه اشاره می‌کند:

«برخی از پژوهشگران، این وحدت را ناشی از جهان‌بینی وحدت‌گرایی ما یعنی گرایش به پیوند با کلی بزرگ‌تر و اتصال با نظام آفرینش و آفریننده‌ی آن فرض کرده‌اند.

برخی نیز با استخراج اصول عام به حجم کم قواعد حاکم بر سازماندهی کالبدی - فضایی اشاره کرده‌اند. به نظر آن‌ها، پیروی از این قواعد عامل اصلی ایجاد این وحدت بوده است.» (ص ۳۴)

مؤلف با ذکر این دو گرایش عمده، ابتدا در مورد وحدت‌گرایی در عرفان اسلامی ایرانی به اختصار سخن گفته تا برای خواننده ضمن آشنایی با مفاهیم و انواع وحدت، زمینه‌ی ورود به بحث وحدت در معماری و شهرسازی ایران به طور خاص فراهم شود.

وی ضمن پرداخت به دگرگونی‌ها در قواعد عام شکل شهرهای ایران و اینکه این دگرگونی‌ها انسجام سابق شکل شهرها را برهم زده‌اند، تلاش می‌کند با نگاه به رویکردهای نظری رایج در برنامه‌ریزی و طراحی شهری به کمک این نظریه‌ها در بهبودی شکل شهرهای ایران استفاده کند.

رویکردهای نظری درباره‌ی شکل شهر منسجم

این مبحث ضمن طرح رویکردهایی که به طور خاص بر شکل شهر منسجم متمرکز شده‌اند مفاهیم، گزاره‌ها، قواعد و روش‌های پیشنهادی آن‌ها را برای انسجام به نقد و بررسی می‌کشد. هم‌چنین تلاش می‌شود برای آگاهی یافتن از امکان تحقق انسجام در وضعیت فعلی شهرها، آنچه به لحاظ تجربی به آزمون درآمده یا کمکی برای درک بهتر مضامین رویکردهاست، با تصویر بیان شود.

به دیگر سخن مؤلف در این مبحث برخی از رویکردهای نظری را که در تکوین و تکمیل اندیشه‌ی انسجام در شهرسازی مؤثر بوده‌اند، بررسی می‌کند. از سویی شهرسازی با روابط و تأثیرات درهم نفوذکننده

شهرسازی است تا میان عناصر شکل شهر انسجام ایجاد کند. در این اثر، تلاش شده مباحث نظری در رابطه با شکل شهر منسجم و تا حد ممکن مصادیقی از آن مطرح شود.

تعریف مفاهیم

پیش از ورود به بحث اصلی شکل شهر منسجم، به نظر می‌رسد نویسنده مروری بر تعاریف مفاهیم عام و خاص برای درک بهتر موضوع را امری ضروری دانسته است. به عبارت دیگر مفاهیم مربوط به شکل شهر منسجم، با توجه به مفاهیم رایج در غالب نظریه‌های شهرسازی مربوط به انسجام و تا حدودی وفاق مفهومی به دست آمده بر روی آن‌ها، بررسی شده است. به نظر می‌رسد در این مبحث تلاش شده تا با تعریف واژه‌ها، مخاطب به درک مشخص‌تری از آنها دست یابد. اما چون هدف بررسی دیدگاه‌های گوناگون بوده، بنابراین گستره‌ای از تعاریف ارائه گردیده است تا حوزه‌ی دید مخاطب نسبت به واژه‌ها وسیع‌تر شده و از کلی‌گویی و گستردگی بیهوده‌ی این‌گونه مباحث جلوگیری شود.

به نظر می‌رسد محققان شهرسازی براساس تعاریفی که از شکل در ذهن داشته‌اند، مفاهیم، روش‌ها و یافته‌های متفاوتی ارائه کرده‌اند. برای مثال ساختارگرایان که واحد تحلیل‌شان ساختار کالبدی بوده، تعریف آرایش و نظم و ترتیب اجزا را پذیرفته‌اند و آنان که واحد تحلیل‌شان ساختار ذهنی بوده، آرا خود را براساس تعریف محدوده و خط محیطی یک شیء و دخالت ذهن نسبت به شیء ادراک شده، قرار داده‌اند. بررسی فصل حاضر نشان می‌دهد که این تفاوت‌ها چه تأثیری در تعریف شکل شهر منسجم و عناصر آن دارد. در واقع بررسی مطالب این بخش پاسخ به این پرسش است که چرا شکل را مطالعه می‌کنیم؟

در بحث چگونگی وضعیت انسجام در شکل شهرهای ایران، جهان‌بینی وحدت‌گرا و قواعد عام استخراج شده از شکل شهرهای ایران مطرح و دگرگونی‌های کنونی آن مورد توجه قرار گرفته و تا حد ممکن به تصویر درآمده‌اند. این مبحث اطلاعات پایه‌ای برای انتخاب و مطالعه‌ی رویکردهای نظری را دربر می‌گیرد.

سروکار دارد. در راستای گسترش شهر، با افزایش عناصر جدید، الگوی جدیدی به وجود می‌آید که در شکل دیگر اجزا مؤثر است و می‌تواند انسجام ایجاد یا آن را از بین ببرد. بنابراین مؤلف رویکردهایی را در نظر گرفته است که بر شهر و روابط مستمر میان اجزای آن ناظر هستند.

با توجه به این نکته که هر نظریه‌پردازی به ابعادی از شکل شهر منسجم اشاره می‌کند، تلاش شده که این ابعاد از دیدگاه‌های گوناگون جمع‌آوری و بین آنها پیوند برقرار شود. همچنین در بررسی نظریه‌ها مضمون و روش مدنظر بوده و برای روشن کردن مباحث نظری نیز، تصاویر تهیه شده تا مشاهده‌ی آنها وسیله‌ای برای شناخت بهتر مفاهیم باشد. در این مبحث ابتدا رویکردهای عمده کل‌گرایی (Holism) و سازمان‌گرایی (Organicism) مطرح می‌شوند؛ دو رویکردی که به طور عام بر لزوم انسجام در اندیشه و حیات بشری تأکید کرده‌اند و بر سایر رویکردها تأثیر زیادی داشته‌اند.

به گفته‌ی مؤلف در دیدگاه کل‌گرایی، نظریه‌ی «جهان هستی به عنوان یک کل» تمام دیدگاه‌ها را دربر می‌گیرد. در اینجا نظریه، علم خاص و تعریف شده درباره‌ی واقعیت نیست، بلکه دیدگاه یا شکلی از بصیرت است. (ص ۵۸)

کل‌گرایی می‌خواهد با یک نظم جدید آغاز کند، از جهانی که کلیتی ناگسسته قلمداد می‌شود و آن را نظم نهفته یا پنهان می‌نامد. پس کل‌گرایی، تمام هستی را حرکتی سیال، یکپارچه و بدون حد و مرز می‌انگارد. نظم نهفته برای درک این کلیت به این دلیل مناسب شناخته شده که در آن تمام هستی در هر جزء از فضا و زمان جاری است. در این رویکرد، عرصه‌ی شناخت با وحدت کل و نه اجزای آن سروکار دارد و پدیده‌ها از طریق انسجام با دیگر پدیده‌ها شناخته می‌شوند. به نظر مؤلف پژوهشگر باید با کل و یافتن اصول حاکم بر نظام سروکار داشته باشد و به هر عنصر، با توجه به دیگر عناصر به عنوان اجزایی که در وحدت کل گرایانه سهیم است، بنگرد. بنابراین واحد تحلیل در این رویکرد یک کل منسجم است.

در حالی که سازمان‌گرایی بیانگر نیاز انسان به پیوند با نظمی وسیع‌تر است. انسان نیاز به این اطمینان دارد که جزئی از سازماندهی جهان به شمار برود.

رویکرد زیبایی‌شناسی، رویکرد زمینه‌گرایی و رویکرد ساختارگرایی ادامه‌ی این فصل را شکل داده‌اند.

نتایج حاصل از بررسی و ترکیب آرا و اندیشه‌ها

نویسنده در پی‌گیری مطالب، به جمع‌بندی نتایج حاصل از بررسی و ترکیب آرا و اندیشه‌ها برای داشتن مبنای مفهومی و چارچوبی برای تحلیل‌های بصری شکل شهر منسجم پرداخته است. وی معتقد است که شناخت فرایندهای انسجام واحدهای جدید در شکل شهر، رفع رو دررویی ویژگی‌های شکل شهر سنتی با توسعه‌ی جدید و تبدیل شکل شهر چند گانه به شکل شهر منسجم نیازمند آگاهی یافتن از رویکردهای هماهنگ نسبت به انسجام شکل کالبدی شهرهاست. از همین رو نویسنده در تدوین کتاب حاضر دو هدف اصلی را مد نظر قرار داده است:

- شفاف ساختن مفهوم شکل شهر منسجم

- آگاهی از آرا و تجربیات شهرسازان برای انسجام شکل شهرها با تأکید بر تدوین قضایای نظری و وجوه کیفی انسجام در متون شهرسازی. (ص ۱۶۱)

از دیدگاه نویسنده نتایج مطالعات انجام شده درباره‌ی وضعیت انسجام در شکل شهرهای گذشته‌ی ایران، بیانگر دو عامل عمده‌ی وحدت بخش است: جهان بینی وحدت‌گرا، در این جهان‌بینی انسجام در شکل شهر انعکاسی از نظام متعالی‌تری است که در آن همه‌ی آفرینش به شکل یک کل واحد تجلی یافته است و هر چیز در عالم ماده بازتابی از نظام متعالی‌تری است که باید قوانین آن را کشف کرد. پیروی از قواعد عام و محدود یکی از دیگر عوامل وحدت‌بخش برشمرده شده است. بررسی‌ها بیانگر آن است که توسعه در بخش تاریخی شهرهای ایران براساس قواعد نسبتاً ثابت و انسجام بخش صورت می‌گرفته است. قواعد عام شکل شهرهای گذشته در ایران نشان دهنده‌ی وجود یک کل منسجم است که نشأت گرفته از فناوری و کاربرد مصالح بومی، درون‌گرایی، تشابه رابطه‌ی فضای داخلی و بیرونی، هم پیوندی واحدهای مسکونی و عناصر شهری، رعایت اصل محصور بودن، مقیاس و تناسب و ترکیب فضاهای متباین می‌باشد. نویسنده سپس به انواع رویکردهای شکل شهر منسجم و یافته‌های هر رویکرد در مورد مفهوم انسجام در شکل شهر و وجوه آن، همراه با اصول و قواعد انسجام در دیدگاه‌های گوناگون و فرآیند طراحی و پیامد شیوه‌های متمایز انسجام اجزای شکل شهر، پرداخته است.

فصل پایانی پیشنهادهایی برای شهرسازی انسجام بخش با عنوان‌های همگرایی معماری و شهرسازی، همگرایی گذشته و آینده و همگرایی معماری و شهرسازی جهانروا و محلی‌گرا ارائه شده‌اند.

روش مطالعه

در واقع، در این مطالعه، از روش فرا - تحلیل یا تحلیل انسجام بخش بهره گرفته شده است که هدف آن بررسی اصول اساسی دانشی است که در موضوعی خاص انباشته شده است تا بتواند پیش‌نیاز نظریه‌سازی قرار گیرد. این روش نوعی مرور متون است که به جای آزمون فرضیه، به ترکیبی نظام یافته از اشکال و نتایج پژوهش‌های گوناگون در موضوعی خاص یا با هدف پاسخ دادن به پرسش‌های تحقیق می‌پردازد. ابتدا مفاهیم و گزاره‌های عام و خاص در ارتباط با موضوع خاص استخراج شده‌اند. سپس بر اساس میزان همگنی آنها در جایی که یک گرایش فکری خاص به وجود آمده است، طبقه‌بندی شده‌اند. در برخی موارد آرای نویسندگانی که اثری بنیادین در دیدگاهی خاص به جا گذاشته‌اند، به طور جداگانه مطرح، و در نهایت رویکردهای گوناگون با تکیه بر جنبه‌ی اشتراکی و تکمیلی آنها به تناوب، ساختار یافته‌اند.

همچنین در بخش عملی پژوهش به منظور تطبیق مفاهیم نظری با واقعیات تجربی، نقشه‌ها و تصاویری از شهرهای ایران، بریتانیا و آمریکا که اغلب به وسیله‌ی نویسنده در سفر به این شهرها تهیه شده، در کنار مباحث نظری تحلیل و تفسیر شده‌اند. این پژوهش می‌تواند درآمدی بر نظریه‌پردازی در زمینه‌ی انسجام شکل شهرها باشد تا شهرسازی نظری ما بستری برای اندیشیدن پیش از عمل فراهم آورد.